O‘ZBEK ADABIY TILINING RIVOJLANISHIDA BUYUK OLIMLAR VA MUTAFAKKIRLARNING O‘RNI

Abdumuxtorova Fotima Abdurashid qizi
Andijon davlat chet tillari instituti
Fiologiya va tillarni o'qitish fakulteti
Xitoy tili yo'nalishi, 102-guruh talabasi
Ilmiy maslahatchi: ***Kabulova U.S***
https://doi.org/10.5281/zenodo.24130853

Annotatsiya: Mazkur maqolada o‘zbek adabiy tilining shakllanishi va rivojlanishida muhim o‘rin tutgan olimlar, mutafakkirlar hamda ma’rifatparvarlarning ilmiy va ijodiy merosi yoritiladi. Xususan, Mahmud Koshg‘ariy, Alisher Navoiy, Zahiriddin Muhammad Bobur, Abdurauf Fitrat va Ashurali Zohiriy faoliyatining o‘zbek tili taraqqiyotiga qo‘shgan hissasi tahlil qilinadi.
Kalit so‘zlar: *o‘zbek adabiy tili, tilshunoslik, Mahmud Koshg‘ariy, Alisher Navoiy, Bobur, Abdurauf Fitrat, Ashurali Zohiriy, jadid ma’rifatparvarlari, lug‘atshunoslik, til taraqqiyoti*.

Аннотация:В данной статье освещается научное и творческое наследие учёных, мыслителей и просветителей, сыгравших важную роль в формировании и развитии узбекского литературного языка. В частности, анализируется вклад Махмуда Кашгари, Алишера Навои, Захириддина Мухаммада Бабура, Абдурауфа Фитрата и Ашурали Захири в развитие узбекского языка.
Ключевые слова: *узбекский литературный язык, языкознание, Махмуд Кашгари, Алишер Навои, Бабур, Абдурауф Фитрат, Ашурали Захири, джадидские просветители, лексикография, развитие языка.*

Abstract: This article explores the scholarly and creative legacy of prominent scholars, thinkers, and enlighteners who played an important role in the formation and development of the Uzbek literary language. In particular, it analyzes the contributions of Mahmud al-Kashgari, Alisher Navoi, Zahiriddin Muhammad Babur, Abdurauf Fitrat, and Ashurali Zohiri to the development of the Uzbek language.
Keywords: *Uzbek literary language, linguistics, Mahmud al-Kashgari, Alisher Navoi, Babur, Abdurauf Fitrat, Ashurali Zohiri, Jadid enlighteners, lexicography, language development.*

Kirish.

Til har bir xalqning milliy o‘zligi, tarixi, madaniyati va ma’naviy boyligini namoyon etuvchi muhim vositadir. O‘zbek tili uzoq tarixiy taraqqiyot jarayonida shakllanib, turli davrlarda yashab ijod qilgan olimlar, shoirlar, mutafakkirlar va ma’rifatparvarlarning sa’y-harakatlari orqali boyib borgan. Ularning ilmiy, badiiy va ma’rifiy asarlari tilimizning lug‘at boyligini kengaytirish, grammatik imkoniyatlarini namoyon etish va adabiy til sifatida rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etgan. O‘zbek adabiy tilining taraqqiyotini o‘rganishda Mahmud Koshg‘ariy, Alisher Navoiy, Zahiriddin Muhammad Bobur, Abdurauf Fitrat va Ashurali Zohiriy kabi tarixiy shaxslarning merosini o‘rganish alohida ahamiyatga ega. Ularning faoliyati turli davrlarga mansub bo‘lsa-da, ona tilimizni o‘rganish, asrab-avaylash va rivojlantirishga xizmat qilgan. Maqolaning maqsadi — o‘zbek adabiy tilining

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

rivojlanishiga hissa qo‘shgan tarixiy shaxslarning faoliyatini o‘rganish hamda ularning tilimiz taraqqiyotidagi o‘rnini yoritishdan iborat (1.1).

Asosiy qism

Mahmud Koshg‘ariy turkiy xalqlar tili va madaniyatini o‘rganish tarixida muhim o‘rin egallagan buyuk olimlardan biridir. Uning XI asrda yaratgan «**Devonu lug‘otit turk»** asari turkiy tillarning lug‘at boyligi, grammatik xususiyatlari, maqollari va xalq og‘zaki ijodi namunalarini o‘rganishda qimmatli manba hisoblanadi. Mazkur asarda turkiy so‘zlarning ma’nolari izohlangan, turli qabila va elatlarning til xususiyatlari qayd etilgan. Shuningdek, xalqning turmush tarzi, urf-odatlari va madaniyatiga oid ma’lumotlar ham keltirilgan. Bu jihatlar asarning nafaqat lug‘atshunoslik, balki tarix va etnografiya uchun ham muhimligini ko‘rsatadi. Mahmud Koshg‘ariyning ilmiy merosi turkiy tillarning boy imkoniyatlarini namoyon etib, keyingi avlod tadqiqotchilari uchun mustahkam manba bo‘lib xizmat qilgan. Alisher Navoiyning o‘zbek adabiy tili taraqqiyotidagi o‘rni Alisher Navoiy o‘zbek adabiy tili tarixidagi eng buyuk siymolardan biridir. U o‘zining boy badiiy va ilmiy merosi orqali turkiy tilning keng imkoniyatlarini namoyon etgan hamda uning nufuzini yuksaltirgan. Navoiy ijodi o‘zbek adabiy tilining rivojlanishida muhim bosqichni tashkil etadi (2.2).

Shoirning «**Muhokamat ul-lug‘atayn»** asari turkiy va forsiy tillarning imkoniyatlarini qiyosiy o‘rganishga bag‘ishlangan. Unda Navoiy turkiy tilning so‘z boyligi, ifoda imkoniyatlari va badiiy salohiyatini dalillar asosida ko‘rsatishga intilgan. Bu asar tilshunoslik va adabiyotshunoslik tarixida muhim ahamiyatga ega.

Bundan tashqari, «Xamsa», «Mahbub ul-qulub» va boshqa asarlarida Navoiy tilning badiiy imkoniyatlaridan mahorat bilan foydalangan. Uning ijodi keyingi avlod shoir va yozuvchilari uchun katta maktab bo‘lib xizmat qilgan. Shu sababli Alisher Navoiy o‘zbek adabiy tilining taraqqiyoti va yuksalishiga ulkan hissa qo‘shgan mutafakkir sifatida e’tirof etiladi (3.3).

Zahiriddin Muhammad Bobur va uning tilimiz rivojidagi xizmatlari Fotima Mukhtorova: Zahiriddin Muhammad Bobur o‘zbek adabiyoti va tilining rivojlanishiga katta hissa qo‘shgan tarixiy shaxsdir. Uning «Boburnoma» asari tarixiy voqealar, geografik ma’lumotlar, tabiat manzaralari va insonlar hayotini tasvirlashi bilan ajralib turadi. «Boburnoma»ning tili ravonligi, tasvirlarning aniqligi va voqealarning tabiiy bayon etilishi bilan ahamiyatlidir. Asarda turli hududlarning tabiati, aholisi, urf-odatlari va turmush tarzi haqida ma’lumotlar berilgan. Bu esa o‘sha davr tilining lug‘aviy imkoniyatlarini hamda yozma adabiyot an’analarini o‘rganishga yordam beradi. Boburning adabiy merosi o‘zbek nasrining rivojlanishida muhim o‘rin tutadi. Uning asarlari bugungi kunda ham til, adabiyot va tarix sohalarida qimmatli manba sifatida o‘rganilmoqda. Abdurauf Fitratning o‘zbek tilshunosligi rivojiga qo‘shgan hissasi Abdurauf Fitrat XX asr boshlaridagi o‘zbek ma’rifatparvarligi va jadidchilik harakatining yirik namoyandalaridan biri hisoblanadi. U adabiyot, tilshunoslik, ta’lim va madaniyat sohalarida samarali faoliyat olib borgan. Fitrat o‘zbek tilining grammatik tuzilishini o‘rganish va uni ilmiy asosda tushuntirishga alohida e’tibor qaratgan. Uning «Sarf» va «Nahv» kabi asarlari til grammatikasini o‘rganish va o‘qitishda muhim ahamiyat kasb etgan. Ushbu ishlar orqali tilning so‘z tuzilishi, so‘z turkumlari va gap qurilishi bilan bog‘liq masalalar yoritilgan.

Fitrat ona tilida ta’lim berish, milliy madaniyatni rivojlantirish va yosh avlodning ilmiy savodxonligini oshirish tarafdori bo‘lgan. Uning faoliyati o‘zbek tilshunosligining nazariy asoslarini rivojlantirishga xizmat qilgan. Ashurali Zohiriyning tilshunoslik va lug‘atshunoslikdagi faoliyati Ashurali Zohiriy o‘zbek tilshunosligi, lug‘atshunosligi, adabiyotshunosligi va ma’rifatparvarligi rivojiga hissa qo‘shgan jadid ziyolilaridan biridir. U ta’lim va matbuot sohalarida faoliyat yuritib, xalqning

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

savodxonligini oshirish hamda ona tilining rivojlanishiga xizmat qilgan. Ashurali Zohiriy o'zbek tilining imlo qoidalari, yozuv masalalari va lug'atshunoslik bilan bog'liq muammolariga e'tibor qaratgan. Uning tilga oid ilmiy-amaliy ishlari o'zbek tilini o'rganish va o'qitish jarayonining takomillashishiga yordam bergan. Uning ma'rifatparvarlik faoliyati orqali ona tilining jamiyat hayotidagi o'rni, ta'lim va matbuotdagi ahamiyati yanada kengroq namoyon bo'lgan. Ashurali Zohiriy merosi o'zbek tilshunosligi tarixini o'rganishda muhim manbalardan biri hisoblanadi (4.4).

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, o'zbek adabiy tilining bugungi taraqqiyoti ko'p asrlik tarixiy jarayon va ko'plab allomalarning ilmiy-ijodiy faoliyati bilan chambarchas bog'liq. Mahmud Koshg'ariy turkiy tillarning lug'aviy boyligini o'rganishga asos solgan bo'lsa, Alisher Navoiy turkiy adabiy tilning badiiy imkoniyatlarini yuksak darajada namoyon etgan. Zahiriddin Muhammad Bobur o'zining tarixiy-badiiy asarlari orqali yozma adabiyot an'analarini boyitgan. Abdurauf Fitrat va Ashurali Zohiriy esa tilshunoslik, grammatika, imlo, lug'atshunoslik va milliy ta'lim rivojiga munosib hissa qo'shgan. Ushbu allomalarning merosini chuqur o'rganish yosh avlodda ona tiliga hurmat, milliy qadriyatlarga sadoqat va ilmiy izlanishga qiziqishni shakllantiradi. Ona tilini asrash, uning imkoniyatlarini o'rganish va rivojlantirish har bir avlodning muhim vazifalaridan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. **Abdurahmonov F., Rustamov A.** Qadimgi turkiy til. — Toshkent: O'qituvchi, 1982.
2. **Madayev O., Sobirov T.** O'zbek mumtoz adabiyoti tarixi. — Toshkent: Mumtoz so'z, 2010.
3. **Quronov D.** Adabiyotshunoslik lug'ati. — Toshkent: Akademnashr, 2013.
4. **Yusupov K.** O'zbek tilshunosligi tarixi. — Toshkent: Universitet, 2017.
5. **Jo'rayev N.** Tarixiy tafakkur va milliy o'zlik. — Toshkent: Ma'naviyat, 2011.
6. **Qosimov B.** Jadidchilik: Islohot, ma'rifat, mustaqillik. — Toshkent: Ma'naviyat, 2004.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.